

Зінько Ю. А., Кравчук О. М. Поділля в роки Першої світової війни у спогадах В. Приходька / Ю. А. Зінько, О.М.Кравчук // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. Вінниця, 2015. – С. 209-226.

Ю. А. Зінько, О. М. Кравчук

ПОДІЛЛЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СПОГАДАХ В. ПРИХОДЬКА

Серед величезного масиву спогадів про Першу світову війну важливу і часто унікальну інформацію містять мемуари регіональних діячів. До таких належать мемуари подільського земця Віктора Кіндратовича Приходька (31.01.1886 р.-5.02.1982 р.). Його життя та діяльність висвітлені в низці публікацій [1-5; 7-8], однак, переважно, в контексті розгляду подій української революції 1917-1920 рр. З огляду на це, мета статті – проаналізувати спогади В. Приходька про події Першої світової війни.

В. Приходько народився в сім'ї вченого-садівника у с. Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії. Отримав юридичну освіту у Дорпатському (нині м. Тарту, Естонія) та Київському університетах. В роки Першої світової війни виконував обов'язки військового слідчого Кам'янець-Подільського окружного суду. Під час українських визвольних змагань очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства, був Подільським губернським комісаром з народної освіти. 25 квітня 1918 р. – обраний головою Подільської губернської народної управи, яку очолював до середини 1920 р., коли емігрував. Брав участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського, у грудні 1918 р. був завідувачем Відділу судових справ Директорії УНР, у листопаді 1919 р. – травні 1920 р. – Подільським губернським комісаром [1, с. 49]. Обіймав посади в еміграційних урядах УНР [5, с. 620-621], працював викладачем Української господарської академії в Подєбрадах (тогочасна Чехословаччина) [4, с. 213-227]. У роки Другої світової війни В. Приходько увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. Після еміграції до США у 1949 р., впродовж десяти років очолював Український конгресовий комітет [8, с. 326].

У 1926 р. розпочав працю над мемуарами «Під сонцем Поділля». Їх перша частина охоплювала період 1895-1907 рр. і була видана в Празі в 1931 р. Підготовлена у 1960-1967 рр. друга частина мемуарів, в якій йшлося про події 1907-1920 рр., за життя автора вона частина видана не була, а її машинопис зберігався в архіві ВУАН (США). 2011 р. друга частина спогадів була опублікована в Україні [6].

Відомості про Першу світову війну містяться в декількох розділах, що часто в контексті подільських сюжетів також торкаються інших подій.

У розділі «Світова Зірниця» В. Приходько згадував про негативний вплив світової війни на діяльність українських кооператорів і пов'язаний з ними процес поступового утвердження української національної свідомості. «Справа була в тому, - вказував мемуарист, - що зараз з початком війни російський уряд ... категорично заборонив друк будь яких книжок та часописів українською мовою! На Україні стало глухо й тихо, а українське село спорожніло та духово зубожіло, бо майже всю молодь було покликано до війська, а між ними й народніх учителів та молодих кооператорів, що вели провід у селах». Причини цього В. Приходько вбачав у російських побоюваннях українського сепаратизму. Віктор Кіндратович не погоджувався з цим, наголошував, що «український національний рух був передусім культурним». Разом з тим, він зазначив, що «серед вузьких гуртків українського студентства – наддніпрянського та галицького – ідея самостійності України уже почала пробиватись... Отже цього вистарчало, щоби цілий рух український трактувати як підозрілий, сепаратистичний і політично небезпечний. Російська преса, особливо правого напрямку, почала голосно говорити, що цілий український рух є австрійською й німецькою «інтригою», щоби одірвати Україну від Росії та ослабити російську військову силу. Отже російський уряд, замість того, щоби дати українцям можливість широкого культурного

розвитку і тим прихилити їх симпатії до Росії, зробив навпаки, відібравши 40 мільйонів нації, що почала пробуджуватись з національної летаргії, можливість свого духового розвитку. Це особливо підсилило самостійницькі тенденції, головню в Галичині та в Австрії, де з цим можна було сміливо виступати. Розвиток подій призвів до того, що в Австрії, у Відні, отверто заснувався відомий пізніше «Союз Визволення України», що явно проголосив гасло самостійности України, заявивши про свою «пораженську» позицію, себ-то бажаючи, щоби Росія потерпіла у війні з Австрією та Німеччиною поразку, що було передумовою визволення України з-під Росії.

З огляду на те, уже не тільки права, чи, як її називали, «чорносотенна» преса виступала проти українців, але й російська поступова преса таврувала організацію та виступ «Союзу Визволення України», як зраду супроти Росії. Утворилась надзвичайно скомплікована і тяжка ситуація: мільйони українців знаходились в російській армії і, як елемент у своїй масі зовсім національно несвідомий, вірою і правдою служили Росії, терплячи і вмираючи за «царя і родину»... А, між тим, по усій Росії міг поширитися погляд на українців, як на зрадників, та ще й серед напруженої атмосфери війни і серед невдач і поразок російської армії...». А «щоби боронити український нарід та українську інтелігенцію проти безпідставних обвинувачень... молодий журналіст Симон Петлюра, з групою визначних українців, рішив заснувати у Москві часопис російською новою, під назвою «Украинская Жизнь», що завданням його було боронити український нарід проти наклепів та з'ясувати справжнє становище українців в обличчі великої війни». У першій редакційній статті С. Петлюра «сміливо заявив, що увесь український нарід та його інтелігенції є лояльні супроти російської держави та уряду, беруть участь у війні, проливаючи кров в обороні російської держави, жодних «пораженських» ідей не плекають, але ставлять вимогу і висловлюють надію, що російська імперія та російський уряд узгляднять право українського народу на вільний національний розвиток, задовольнивши всі його потреби, а в першу чергу в ділянках українського шкільництва, видавання книжок та преси українською мовою та в ділянці української культури в широкому розумінні... » [6, с. 143].

У розділі «Перша світова війна – роки 1914-1918» В. Приходько розпочав з проведення мобілізації в липні 1914 р., якій підлягав і він. Від «молоха війни» його «врятував» діагноз «міокардит», поставлений незадовго до війни д-р К. Солухою. Призовна комісія підтвердила цей діагноз. Згодом, згадуючи про К. Г. Солуху, мемуарист підкреслив, що він «був старшим лікарем-директором найбільшої в Кам'янці і в губернії земської лікарні, на 500 ліжок, з різними відділами. В часі першої світової війни, на цю лікарню, що була найближчою по фронту, випало велике і тяжке завдання – обслуговувати ранених і хворих вояків...» [6, 326].

У своїх спогадах В. Приходько торкався і питання впливу війни на економічну діяльність земств. Мемуарист стверджував, що «повагу і популярність земств на Україні особливо підкопала велика війна 1914-17 років. Річ в тім, що розпорядженням ще російських урядів і військової влади, на земства було покладено тяжкі і неприємні функції, а саме – підводна повинність, коли селяни мусіли своїми кіньми довозити до фронту всяке військове майно й харчування, і друга, ще більш неприємна функція – копання окопів біля фронту військових подій. Правда, за ці послуги військове відомство, через земства, платило гроші, але винагорода ця була дуже маленька... » [6, с. 250].

Віктор Кіндратович стверджував, що війни «... якось не відчувалась в глибині країни. Уже навіть недалеко від фронту, життя йшло своїм буденним темпом. Ще міста більше реагували на війну, а на села навіть рідко приходили часописи... Безпосередньо заторкнені родини, звичайно тяжко переживали свою втрату, але це було майже непомітне серед розкинутих на тисячі кілометрів глухих і малих городків, сіл та хуторів.

Також і матеріальний стан населення на цьому колосальному обширі, у зв'язку з війною, майже не змінився. Харчів всюди було подостатком, а навіть більше того: стандарт життя, зокрема по селах, дещо піднісся, бо жінки вояків, покликаних на війну, так звані «салдатки», що діставали від уряду щомісячну пенсію для себе й на дітей, і у людности з'явилися гроші... При чому такий стан майже не змінився на протязі усїєї війни, себ то аж до 1917 року...» [6, с. 160].

Основним місцем роботи В. Приходька залишалася служба в суді. Але з огляду на мізерність утримання «молодшого кандидата» на судовій посаді (25 крб. на місяць), він мусів працювати також у земстві, працюючи секретарем редакції часопису «Економическая Жизнь Подолии».

Війна ускладнила службу В. Приходька. Окружний суд і Губерніяльна Земська Управа у липні-серпні 1914 р. були евакуйовані з прикордонного Кам'янця-Подільського відповідно у до Херсону і Константинограду (Полтавська губернія). Очевидно, це були початково визначені місця перебування зазначених установ, адже сам Віктор Кіндратович згодом у спогадах писав про перебування губерньського земства у Вінниці.

У розділі «Поворот до Кам'янця-Подільського» розповідається про захоплення адміністративного центру краю австрійцями: «... у перших числах серпня місяця, Кам'янець «захопили» австрійці. Кам'янця чомусь ніхто не боронив і невелика австрійська колона вмашерувала в місто. Але якийсь «доброволець» вистрілив із «Старого Бульвару» в напрямку колони, коли вони машерували Турецьким мостом і убив австрійського офіцера. Командант колони розгнівався і наказав дати кілька гарматних стрілів по місту. Після того, за кілька днів, австрійці самі забрались з Кам'янця-Подільського...» [6, с. 158].

У зв'язку з цим, на початку 1915 р. губерньським установам та їх урядовцям було дозволено вернутись до Кам'янця. За спогадами В. Приходька, «... Кам'янець все ж втратив свій характер тихого, хоч і губерніяльного міста. Він, з війною, дуже пішов «у гору» і став осідком штабу 8-ої армії, на чолі з генералом Лечицьким, а пізніше осідком штабу цілого «юго-западного», себ то південно-західнього фронту, на чолі з відомим генералом Брусіловим. У Кам'янці стало тісно, усюди розмістились штабові установи, а по приватних помешканнях – штабові старшини та військові урядовці. Але, позатим, війни не було чути, «війна» пішла вглиб Галичини... Давала ж себе знати війна цілими обозами селянських возів з раненими, що через Кам'янець евакуювались залізницею далі, на схід України та частинно залишаючись у великій Кам'янецькій Земській Лікарні або у військових шпиталях» [6, с. 159].

Природно, що згадуючи Першу світову війну, мемуарист не міг залишити поза увагою події загальноросійського та загальноукраїнського значення. Приходько проаналізував російську політику з точки зору забезпечення українських інтересів: «Ця наша політика була дуже скромна й поміркована, ми тоді ... домагались лише, щоби передусім в народніх школах, які мали всього три групи (кляси), навчання провадилось українською мовою та щоби було запроваджено окрему українську мову, як предмет навчання в середніх школах. Також, щоби було дозволено в судах вживати української мови, бо обвинувачені чи свідки російської мови не розуміють.

Як це не дивно, ці дуже скромні домагання уважались в тих часах якимись надзвичайними, майже революційними...

Але, зв'язавши свої розрахунки чи надії з політичним життям російської імперії, ми, старі українці, взагалі слідкували за цією політикою...

Оцінюючи загально російську політику, треба сказати, що, не зважаючи на добрі наміри та розумні кроки окремих державних керманців, російська політика, головню внутрішня, під тиском реакційних елементів і при безвольному характері імператора Миколи Другого, пішла непевним, невірним і небезпечним шляхом, аж все скінчилось страшною катастрофою...» [6, с. 163, 165].

На думку В. Приходька, вирішальним чинником занепаду російської імперії була недосконалість людської натури, її егоїзм. Йшлося насамперед про «державних мужів, непересічних особистостей і безсумнівних патріотів. «... Отже, царська Росія... упала через брак цивільної відваги у державних діячів передреволюційного та революційного періодів. До державного життя російської імперії вплуталась темна постать Распутіна, людини, привяність якої в царських палатах впливала деморалізуючо і розкладно на цілу країну, що традиційно звикла дивитись на монарха й царську родину, як на щось, що є поза будь-якими замітками. Все це бачили і знали прем'єри і міністри того часу, вони мали нагоду часто зустрічатись з царем Миколою Другим та з дружиною його, царицею Олександрою Федорівною... Між тим, головним винуватцем катастрофи російської імперії був не хто

інший, як військовий міністр Сухомлінов. Цей старий, а при тому неповажний і легковажний військовий діяч зовсім не підготував Росії до великої війни... Коли ж почалася велика війна, то показалося, що уже через три місяці російська армія не мала ані зброї ані набоїв, через що потерпіла від німців одну за другою поразки і мусіла відступати вглиб Росії, віддавши німцям Польщу та великі території... Отже, уже тоді, як пише той автор, себ-то наприкінці 1914 і на початку 1915 років, почалося незадоволення та нарікання серед війська, а при тому і моральний розклад, як супутник великих невдач. Правда, вже тоді ж почали справу всяко «латати», притягнули до співпраці земства і міста «Земський Союз», і «Союз Городів», при чім продовольчу кризу в армії дещо поправили, але за те «на горі», в Петербурзі, не знайшлося «сильної людини», що оволоділа б ситуацію, а коли підходящі люди знаходилися, то дрібними інтригами перед царем їх усували, а цар Микола Другий... не мав якоїсь певної твердої лінії... Це означало, що в міжчасі приходили якісь сильніші впливи – Распутіна, через царицю, чи іншого царедворця. А що цариця Олександра Федорівна була німецького роду, то в народі ширилась чутка, що вона усе «гне» на користь німців, хоч в дійсності цариця була безсумнівно російською патріоткою, але протиставилася всяким заходам Державної Думи домагання відповідального міністерства – перед Думою чи окремих поступових політиків, що, на її думку, обмежували абсолютну владу царя...» [6, с. 170].

В. Приходько вважав, що поразки на фронті переросли в політичну кризу, виходом з якої вважалося утворення відповідального перед парламентом міністерства: «Уявлялося, що прем'єра-міністра обирає Державна Дума, він підбирає собі окремих міністрів (кабінет міністрів) і ціле це правительство відповідає за свої чини перед Державною Думою, яка схвалює чи критикує його кроки і поступування і дає дальші вказівки. Таким чином усувався момент випадковості та сваволі, коли цар несподівано призначав чи звільняв прем'єра або міністрів... Оця боротьба за «відповідальне міністерство» в останніх місяцях перед революцією набрала особливої гостроти. Усі сподівались, що міністерство, ухвалене Державною Думою..., започне низку енергійних заходів для оздоровлення цілого життя країни; що ця зміна вплине підбадьоруючи на армію і що у всій країні станеться «перелом» на краще. Але всякі заходи і зусилля в цьому напрямку відповідальних політичних діячів і патріотів, що гарячково шукали виходу з трагічної ситуації, натрапляли на рішучу відсіч цариці Олександри Федорівної, що мала повний і рішальний вплив на свого чоловіка, імператора Миколу Другого...».

Висвітлення подій революції В. Приходько почав з «хлібних» заворушень у Петрограді 27 лютого 1917 р., підтриманих робітниками та солдатами і які завершилися переходом влади до Комітету Державної Думи. Приходько позитивно оцінював повалення «старого режиму», який вважав «синонімом селянської біди і злиднів» [6, с. 271].

Наслідком падіння царизму В. Приходько називав початок двовладдя в країні, що проявилася в утворенні Тимчасового уряду і Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. При цьому, «Розпорядження і закони Тимчасового Правительства – Совет не уважав для себе обов'язковими, проголосивши «формулу», що він визнає їх «постолюк-поскольку»..., себ то оскільки вони, мовляв, не перечать революційним засадам, на яких стоїть «Совет». Це «постілки-поскілки» поширилось по цілій імперії й неоднозначно вказувало, що в Росії є двоєвлада, себ то нема справжньої влади... Все ж перших три-чотири місяці після революції на цілому терені Росії, хоч був радісний, піднесений настрій, але при тому був відносний спокій і порядок» [6, с. 180-181].

Радикалізацію революції В. Приходько пов'язував з помилками Тимчасового уряду та антивоєнною і протиурядовою агітацією більшовиків: «Як відомо, з поглибленням революції в імперії та агітації Леніна і Троцького, російський фронт проти австрійців і німців, де стояло приблизно 4-5 мільйонів вояків російської армії, почав швидко «розвалюватись» Ленін-Троцький, негайно після перших днів революції, почали видавати у Петрограді російський часопис «Окопная Правда». Замість цього часопису був простий і ясний: війна скінчена, тільки буржуї та офіцери хочуть далі воювати. Тому офіцерів, що будуть агітувати за війну, треба вбивати, а воякам, забравши рушниці, вертати до дому і то скоріше, бо за фронтом вже ділять землю і треба поспішати, щоб на час бути вдома... Після трьох років війни й сидіння в окопах... ніхто не хотів воювати та дальше сидіти в бруді, небезпеці та серед недостатків.

Тимчасове Правительство Росії це бачило й розуміло, але уважало, що фронт ще мусить триматись, хоч і без війни, щоб досягнути хоч будь якого почесного миру з Німеччиною... Але серед салдатів уже вилонились свої агітатори-большевики, фанатичні приклонники Леніна й Троцького. Під їх впливом, на фронті відбувалися страшні сцени: офіцерів та командантів убивали, магазини з провіантом грабували, гармати, коней та інше військове майно лишали на призволяще й подавалися на залізницю – їхати додому! А на залізницях творилось щось страшне: вагони, переповнені до неможливого, брались штурмом, салдати лізли не тільки дверми, але й вікнами, розбиваючи їх. Хто не попав до вагонів, стояв на буферах, а інші просто лізли на дах вагонів. У зв'язку з тим, відбувалися великі нещастя: коли потяг влітав під місток, то автоматично злітав з даху усіх пасажирів...» [6, с. 207-210].

«Тимчасовий Уряд, констатував Приходько, явно не міг справитись із завданнями, що упали на нього. Занадто велика була російська імперія для нього, занадто багато справ і питань винесла революція на поверхню життя, занадто непідготовленою виявилась ціла країна – народ до сприйняття революції та належного використання її. Але з усім цим ще можна було б дати собі раду, коли б не війна і не більшовики. Хоч воєнні дії майже припинились, але Росія була в стані війни з Австрією і Німеччиною, фронти – російський та австро-німецький стояли проти себе; Німеччина і Австрія уже були вичерпані матеріально, головне ж у них не вистарчало харчів для населення. В цих умовах, здавалось, наступ російської армії зі Сходу, а французької та англійської зі Заходу, могли привести німецьку армію до капітуляції. У зв'язку з цим, союзники-аліанти – Франція і Англія – через своїх послів у Петрограді всяко натискали, щоб російська армія розпочала генеральний наступ по цілому фронті. На цьому також настоював міністр закордонних справ Росії П. М. Мілюков... Тим часом, під впливом большевицької пропаганди – та і без неї, – в наслідок революції, що натурально потягнула за собою послаблення дисципліни, російська армія уже психологічно була «демобілізована» і не мала сили воювати. Все-ж, Тимчасовий Уряд уважав, що армія ще існує, існує також непорушно дисциплінований старшинський склад, отже її, армію, ще можна подвигнути на акцію і навіть на героїчні чини. Треба лише надихнути її словом, закликати до потріотизму і до охорони та забезпечення здобутків великої російської революції, що принесла землю і волю.

Це велике завдання було покладене на Керенського, як на блискучого промовця... І Александр Федорович Керенський став до виконання своєї місії. Це була надзвичайна акція. Керенський, мов метеор, блискавично літав по фронті, виголошуючи промови. Ці промови були блискучі, в момент їх виголошення вони викликали спонтанне одобрення та ентузіазм, але Керенський од'їздив, парад кінчався і увесь вплив його виступу зникав, мов дим.

Правда, на південно-західному фронті, яким командував відомий генерал Брусілов, армія під впливом промов Керенського, кинулась у наступ проти австріяків, але, пожалься Боже, ентузіазму вистачило лише на один перехід, який скінчився великим грабунком кількох галицьких міст, після чого армія з соромом відступила назад».

Приходько згадував, що поступово «справи гіршали. Уже в липні Ленін і Троцький зробили спробу політичного перевороту та захоплення влади Тимчасового Уряду, але цим разом їх виступ був ліквідований. У зв'язку з цим, відбувся тоді ж відомий похід генерала Корнілова до Петрограда, з метою зробити у столиці «порядок». Але на цей раз сам Керенський перестрашився акції Корнілова і припинив її, боячись, що то буде революція «зправа», хоч, як подають матеріали, цей похід відбувався за згодою Керенського.

Розуміється, всі ці події знаходили надзвичайний відгук у цілій імперії і народ хвилювався і нервувався. Чому Керенський «цяцькається» з Леніним і Троцьким і не арештує і не розстріляє цих злочинців і провокаторів? Чому дозволяє «Окопну правду» (большевицький часопис), що розвалює фронт?...

З приводу цього питання «Чому?» існує в літературі та у спогадах багато різних версій. Але все ж лишається одна: прем'єр-міністр Керенський і він-же міністр юстиції виявив непростиму нерішучість, м'якотілість і легковажність. Йому категорично вказували, що Леніна і Троцького треба арештувати. Але Керенський вагався – мовляв, чи випадає їх заарештувати за промови, коли ж ми, соціалісти-революціонери, ціле життя домагались свободи слова? Як би ми виглядали?

Те саме із «Окопною правдою». Як би ми виглядали, заборонивши цю газету, коли ж свобода друку була й є одною із перших точок нашої програми?...» [6, с. 214-221].

В. Приходько також описав типове для прифронтової Подільської губернії явище – погроми солдатами-дезертирами спиртових заводів: «Ці горілчані заводи або склади горівки уже в бутельках (склади урядової російської «винної монополії») – були постійним об'єктом нападу салдатів, що їхали з фронту та місцевого шумовиння. Перепившись, деморалізовані салдати починали бешкети та грабунки. Тому був тоді наказ адміністрації – усі засоби спирту та горівки спустити у річки чи ставки. Так переважно й робилось, викликаючи жаль і обурення населення та салдатів...» [6, с. 207-210].

Після більшовицького перевороту, згадував Приходько, солдати-дезертири почали здійснювати погроми поміщицьких маєтків в Україні: «Салдати грабували поміщицькі дома та економії, показуючи тим приклад гіршим елементам в нашому селі. Недограбоване майно дехто з селян уважали можливим дограбувати, хоч це виглядало досить жалюгідно: по деяких хатах у наших селах з'явилися поодинокі столи, стільці чи фотелі або люстра. У декого з селян можна було зустріти навіть п'яно, але переважно в клуні бо, як правило, п'яно не влазило до хати ні через двері, ні через вікно. Особливо деморалізуючим і спустошливим був перехід через Поділля т. зв. Другого гвардейського корпусу під командою жінки Євгенії Бош... Цей корпус, посуваючись по залізниці Проскурів-Жмеринка-Вінниця, обстрілював придорожні поселення з гармат і встановляв у них большевицьку владу. Місцеві люди, під проводом головно свідомих українців, організували спротив, але по таких поселеннях стояли здеморалізовані гарнізони російських частин, які приєднувались до корпусу Євгенії Бош і тоді в містах відбувались навіть бої з рушничною, кулеметною та навіть гарматною стріляниною, що кінчались жертвами з обох боків: одні встановляли на Україні большевицьку владу, другі – виступали під прапором Української Центральної Ради. Часто ця большевицька влада тривала лише кілька днів і зникала разом із російською частиною. Пам'ятаю такий короткий період – один чи два тижні – у м. Вінниці. Зачувши про переворот у Петрограді, виступили деякі частини гарнізону для встановлення большевицької влади також і у Вінниці. Вже не пам'ятаю хронології та деталей цієї події, але вони були характерні для подій подібного роду: з'являється якийсь місцевий «герой» чи «провідник», у Вінниці був це якийсь «поручник» Анікін чи Альохін, 25-30 років, – у місцевому театрі відбуваються демагогічні і хаотичні мітинги, темна салдатня чіпляє до штиків червоні бинди, десь з'являється червоний прапор і – большевицьку владу встановлено! Анікін чи Альохін видає два-три зарядження, що розліплюються на вулицях міста чи містечка і звичайно кінчаються загрозою розстрілів за такі чи інші «злочини». Обивательство в цих випадках сидить тихо по хатах і не показується на вулиці. Торгівля припиняється, часто перестає світити електрика і нема води. По ночах серед темряви, тут і там вибухають постріли і обивателі міцніше причиняють двері. Це – типова картина на провінції у ті смутні осінні часи 1917 року...» [6, с. 237].

З метою запобігти поширенню більшовицької влади на Україну, Центральна Рада 7 листопада 1917 р. «видала свій відомий Третій Універсал, яким проголосила, що Україна стає самостійною Українською Народньою Республікою. «Не пориваючи – сказано в Універсалі – свого зв'язку з Росією»... Що торкається третього універсалу, то психологічно він появився особливо в пору. У Великоросії та по інших частинах російської імперії запанували большевики. В той час, як вони видавали свої декрети та різні проголошення, переважно з погрозами «буржуям», у Петрограді і Москві та по інших містах і поселеннях Великоросії ширився безлад і почала відчуватися нестача харчів. Представники большевицької влади зразу-ж взялися за реалізацію свого гасла – «мир хижинам – война дворцям» і почали безпально та хаотично виселювати із скромних, зрештою, промешкань інтелігенцію та багатших громадян і заселювати їх робітниками, нераз проти волі цих самих робітників. А в деяких містах, в порядку воєнного комунізму, почали відбирати у родичів їх малих дітей у «детдома» для «комуністичного виховання». Між тим, на Україні нічого подібного не було: був спокій, порядок і повна достача харчів. З огляду на те, зі столичних міст – Петрограду і Москви – почався великий рух на Україну. Їхали масово «малороси», які згадали, що вони «українці», їхали великороси – в першу чергу високі урядовці, бюрократи і

багатші люди, що у Великоросії могли повсякдень сподіватись арешту та всяких репресій. Отже, в цих умовах, проголошення Третього Універсалу Центральної Ради, що Україна відсепарується від Росії і не визнає та не підлягає советській владі, усе населення, можна сказати, привітало, незалежно від того, що люди собі думали про майбутній устрій України та стосунки її з Росією. Пригадую собі різних представників російської інтелігенції та вищої російської бюрократії у Вінниці, які взагалі були проти України та всього, що робилось на Україні. Але про Третій Універсал вже можна було говорити з ними більш-менш спокійно, вказуючи на життєву необхідність такого кроку Центральної Ради. Пригадую конкретно мого бувшого прокурора Кам'янець-Подільського Окружного Суду Н., який походженням був українець із священничої родини на Поділля, але безперечно російським патріотом і бюрократом. Ще на початку цього-ж, 1917 року, за розмови про Українську Народню Республіку він міг би і мусів би арештувати мене, як політичного злочинця, а в листопаді він скромненько погоджувався, що доводиться стати громадянином цієї республіки...

Але скоро показалося, що Леніну і Троцькому йдеться не про соціальні реформи, а про підкорення України та настановлення в ній своєї, російської большевицької влади.

З того й почалася історична війна України з Росією, що в різних формах і фазах тягнеться й досі, ось уже шістдесят літ.

Треба зазначити, що коли на початках панування большевицької влади в Росії дехто з наших селян з цікавістю чи прихильністю прислухувався до большевицької пропаганди, то уже через три місяці після панування большевиків на Україні, увесь український нарід цілком пізнав суть большевизму і став його рішучим ворогом.

Отже, історичною правдою є, що український народ перший поставив збройний опір комунізмові і большевицькій Росії і ми, українці, з погордою можемо дивитись на політиків, що й досі ще не зрозуміли до кінця суті большевизму, їздять до Москви і вірять у «мирне співіснування» з ними...

Одночасно Ленін почав насилати на Україну військову силу, – спочатку у формі ніби «місцевих партизан», а далі й цілу армію, під командою Антонова, який, щоб баламутити українських людей, прибрав ще собі прізвище «Овсеєнко». А щоб «партизани» та вояки мали охоту йти на Україну, то Ленін підбурював їх, вказуючи, що в Росії нема хліба, а Україна «бесітсь» від надміру харчів.

Взагалі – то був похмурий час на Україні. Потяги ходили без певного розкладу, пошта ледви функціонувала і ми на Поділля, у Вінниці, дуже мало знали, що діється в Україні, а особливо на Лівобережжі...

Все-ж Україна не піддавалась, захищаючи себе на місцях від грабунків, головно військових ешелонів, що перекочувались через наші міста і села, а Центральна Рада і її уряд, що після Третього Універсалу став зватись Радою Міністрів Української Народньої Республіки, наполегливо працювали далі.

Одною з важливіших справ, була справа перемир'я, а далі підписання мирного договору з центральними державами, з якими воювала Росія. Оскільки російський фронт, під впливом большевицької пропаганди, остаточно розвалився, Ленін, Троцький та Совет Народних Комісарів Росії приступили до реалізації свого плану – підписання з Німеччиною сепаратного миру себ-то без Англії і Франції, – миру «без анексій і контрибуцій», щоб припинити і ліквідувати військові дії. В цім перемир'ю та підписання мирного договору була зацікавлена і Україна, щоб також ліквідувати військовий фронт, що тягнувся по нашій території від Білорусії через Волинь, Галичину, Бессарабію аж до гирла Дунаю і Чорного моря» [6, с. 236].

Подальші події – укладення УНР з Центральними державами Брестського мирного договору, зайняття України австро-німецькими військами В. Приходько не описує, проте доволі детально розкриває роботу губернського земства в останній період Центральної Ради та під час гетьманату. Повертається до світової війни В. Приходько вже у розділі «Іспанка», де він розповів про прояви цієї епідемії на Поділлі: «... Саме ж: на територію Поділля і, передовсім, до Кам'янця, стали прибувати з-за кордону, головно ж з Австрії, партії бувших вояків російської армії, – серед них головно великороси і українці. Були це вояки, що в часі першої великої війни попали до австрійців у полон і перебували там у таборах, а коли

Австрія розпалась, то вони самовільно і самотужки почали мандрувати в Росію, «до дому». Це відбувалося у листопаді-грудні 1918 р., «коли вони йшли, стояли великі холоди й морози, – полонені почали перестуджуватись і між ними надзвичайно поширилась епідемія відомої тоді «іспанки». Ця хвороба була тяжка й нагла – і смерть безжалісно косила свої жертви направо й наліво. Полонені вмирили в губерніяльній земській лікарні, у військових шпиталях, в касарнях – і трупів було так багато, що земська лікарня ані місто не встигали їх ховати... Десятки тисяч людей знайшли смерть, коли їм здавалось, що все скінчилось і вони, вільні, йдуть, нарешті, до дому, до своїх рідних осель...» [6, с. 362-363].

Отже, спогади В. Приходька є яскравим свідченням подолянина про наростання політичної кризи в Росії у 1914-1917 рр., що показано в контексті висвітлення становища прифронтової Подільської губернії, особливостей впливу світової війни на українське життя, економіку, політичні відносини, зокрема, революційні події.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гудима В. В. Формування вищих регіональних адміністративних органів влади на Поділлі в добу Директорії УНР / В. В. Гудима // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзнавч. зб. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Вип. 6. – С. 46-51.
2. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк – Кам'янець-Подільський, 2009. – 220 с.
3. Кравчук О. М., Калитко С. Л. Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі / О. М. Кравчук, С. Л. Калитко // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27-28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84-87.
4. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Українсько-чеські освітянські зв'язки в 1920-1939 рр.: освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР / О. М. Кравчук, Н. М. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213-227.
5. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта – К., 2008. – 840 с.
6. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
7. Приходько Віктор // Енциклопедія Українознавства. II. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 2346.
8. Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917-1922 рр. / А. А. Трембіцький // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917-1921 рр. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 315-330.